

Пьотр ВАНДИЧ «ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ»

У квітні 1998 року редактор Гедройц писав мені:

«Користуючись нагодою, висловлю прохання, а саме: чи не могли б Ви написати критичний аналіз доробку “Історичних зошитів”. Звичайно, без жодних пільг. Такий аналіз був би й читачам цікавий, і для мене повчальний».

А трохи згодом: «Я розумію, наскільки Ви зайняті, тож терпляче чекаю аналізу». Так склалося, що тоді я не виконав прохання Єжи Гедройца і до його смерті такої статті не написав. Роблю це зараз на виконання волі покійного^{1*}.

Обговорення ста й кількох десятків номерів «Історичних зошитів» насуває серйозні труднощі, бо не йдеться ж про те, щоб перелічити назви й авторів. Цю роль виконує бібліографія «Історичних зошитів», видана 1996 року^{2*}.

Навіть більше, в номері 82 з'явилася прониклива стаття, підписана А.П. (Анджей Пачковський), під назвою «25 років “Історичних зошитів”», де подано дуже гарний огляд тематики. Звичайно, мої зауваження можуть повторювати деякі формулювання, що містяться у цій статті, хоча з сорокарічної віддалі дещо виглядає інакше.

Рішення видавати періодику історичного плану Гедройц пояснював так:

«Історична проблематика, особливо щодо найновішої історії, дуже мене цікавила. Її часто піднімали в “Культурі”. Проте матеріалів із цієї царини назбирувалося настільки багато

^{1*} Можу побіжно згадати, що 1993 року на прохання Гедройца (лист від 10 червня 1993 року) я письмово висловив свою думку про значення та роль «Історичних зошитів».

^{2*} Jacek Krwaczuk, Janusz Szymanski. Bibliografia: «Zeszyty Historyczne» 1 110 (1962 1994). Paris, 1996. Це переважно компіляція двох раніших бібліографій, укладених Марією Данілевич-Зелінською за періоди 1962 1973 і 1974 1980.

й при цьому бракувало місця на інші речі, що я наважився виокремити їх»^{3*}.

Тоді Гедройц радівся зі мною – не знаю, чи консультувався з іншими – і я, зізнаюся, мав сумніви, чи потрібне таке періодичне видання, присвячене історії, коли вже існують «Текі Historyczne» («Історичні папки»), що не дуже регулярно виходять у Лондоні й довоєнна «Niepodległość» («Незалежність»), відновлена 1948 року? Перше з них було ніби аналогом «Історичного квартальника» чи «Історичного огляду», тобто професійного періодичного видання, що охоплює всю історію Польщі^{4*}. «Незалежність», що переважно спеціалізувалася на документах і спогадах, розширила свою тематику на власні праці, що стосувалися «польських битв і зусиль від поділів і до сьогодні».

Гедройц не поділяв моїх сумнівів, хоча вони виявилися слухними стосовно труднощів видання. Згодом він це визнавав зазначаючи, що «Історичні зошити» «завжди були нерентабельними [...] Резонанс серед істориків був значний, але це не був успіх для видавництва»^{5*}.

Єдиним способом поліпшення становища були постійні зусилля щодо здобуття більшої кількості передплатників, на «скандально мале» число яких він скаржився в листуванні зі мною. У № 14 він оголосив заклик до читачів про передплату «Історичних зошитів», бо в іншому разі він не зможе їх підтримувати. Заклик був настільки результативний, що «Історичні зошити» виходили й далі. Прагнучи розширити часопис, Гедройц просив мене скласти список істориків «із зазначенням їхньої спеціалізації і Вашою оцінкою» й додавав: «Не втрачаю надії, що вдасться перетворити “Історичні зошити” на квартальник» (лист від 13 грудня 1966 року).

Спеціалізацію видання було окреслено 1862 року таким чином:

* Jerzy Giedroyc. *Autobiografia na cztery ręce / Opracował Krzysztof Pomian.* – Warszawa, 1994. – S. 198. *Нор.: Iza Chruslinska. Była raz «Kultura»... Rozmowy z Zofia Herz.* Warszawa, 1994. – S. 113 i 114.

^{4*} «Текі» перестали виходити в 1980 році, як пише А. П. В «Історичних зошитах» (№ 82), однак згодом видання було продовжене.

^{5*} *Autobiografia na cztery ręce.* – S. 199. Не знаю, яким тягарем були авторські гонорари. Я сам відмовився від будь-яких гонорарів, отримуючи натомість безкоштовно «Культуру» й «Історичні зошити».

«“Історичні зошити”, перший том яких ми пропонуємо читачам, будуть присвячені матеріалам, що стосуються найновішої історії Польщі. Їхній вміст становитимуть звіти, спогади, щоденники, спеціальні праці, рецензії тощо. Почавши з першого тому, ми будемо в них мешкати (має бути: вміщувати – П.В.) бібліографію історичних праць, що виходять на Заході й стосуються якимось чином Польщі чи Східної Європи. Особливу увагу звертатимемо на еміграційні польські видавництва, а також французькі, німецькі, англійські, американські, українські, литовські та білоруські. Якщо тільки буде можливість, намагатимемося друкувати й вітчизняну бібліографію, яка дуже цікава не лише для еміграції, а й для щоразу численніших осередків на Заході, присвячених східноєвропейським студіям. Нашим завданням буде пошук об’єктивної істини, а не нагинання фактів до будь-якої політичної чи історіософської концепції. Будемо вміщувати матеріали на авторську відповідальність, не вдаючись до жодної цензури, а дбаючи лише про те, щоб тексти були цікаві та нові^{6*}».

Згадані тези редакція сконкретизувала в номері 14, стверджуючи, що після поразки у вересні 1939 р. всі шукали її причин. У Польщі почали фальшувати історію

«[...] нагинаючи її до вимог Москви і правлячої комуністичної партії, а в еміграції виникли різноманітні табу і неврози, що впливали з інстинктивної потреби “зміцнення сердець”, холонівщини, та й великою мірою з персональних і партійних розкладів».

«Зошити» прагнули об’єктивності, «не вагаючись, підіймали спірні чи непопулярні питання, якщо це б могло прислужитися пізнанню істини», а також намагаючись подавати матеріал жваво й цікаво, «уникаючи псевдонаукового жаргону й безплідних міркувань». І справді, якщо йдеться про редакційне втручання, то вислів «статтю вважаємо дискусійною» з’явився тільки в номері 102 у 1992 році.

Гедройц, хоча й не був професійним істориком, емоційно був глибоко пов’язаний з історією Польщі. Його дуже турбувала доля наших архівів, і в розмовах зі мною він багаторазово повертався, приміром, до справи «Метрики Литовської»,

^{6*} «Zeszyty historyczne». Zeszyt Pierwszy. Instytut Literacki. Paris, 1962. – S.7. ZH A.P. 25 lat «Zeszytów Historycznych»: ZII. – N 82 (1987).

мікрофільм якої начебто придбали американці. Гедройц хотів зробити копію і подарувати її Інституту історії Польської Академії наук або Національній бібліотеці. «Ця “Метрика Литовська” просто переслідує мене», – писав він 9 лютого 1996 року. У розмові з Анджеєм Хжановським у 1996 році⁷⁷ Гедройц наголосив, що його передусім цікавить історія Польщі та Східної Європи і в цьому «немає надавання якихось привілеїв, тобто він керується не якимись там симпатіями».

Йдеться про оприлюднення «автентичної версії історичних подій», оскільки «історія Польщі є однією з найбільш сфальшованих історій, які я знаю». Пояснюючи, що він має на увазі. Гедройц наголошував, що йдеться про «полоноцентризм, як кажуть, “слон і польське питання”». Твердження про те, що поляки оборонили християнство, стоячи на заваді монголо-татарському та турецькому нашестю, є міфом. Неприємні факти приховуються на відміну від, наприклад, Франції, де про дражливі питання говорять відверто⁷⁸.

Коли його запитали про сучасних істориків на батьківщині, які намагаються поглянути на історію Польщі інакше й сумлінніше. Гедройц назвав імена Тадеуша Мантойфля, Анджея Пачковського, Кристину Керстенову, Єжи Єдліцького, а з молодшого покоління – Анджея Фрішке. Під час розмови на тему польських недоліків Гедройц звернув увагу на «занепад почуття державності», а також брак віри у власні сили – «це є польська традиція, досить давня, ми розраховуємо, що хтось щось зробить за нас⁷⁹».

⁷⁷ *Na osobnej wyspie czy w srod innych narodow. O historii Polski i o swoich zainteresowaniach historia, o polskich historykach i politykach mowi Jerzy Giedroyc. Wiadomosci historyczne, 1/ styczen luty 1997.*

⁷⁸ У листі від 14 липня 1990 року Гедройц надіслав мені відбиток статті про книжку: Suzanne Citron, «La Mythe national: L'histoire de France en question», яка його захопила й він хотів, щоб хтось із польських істориків написав аналогічний есей, що захитав би рідні міфи.

⁷⁹ Гарним прикладом «позбавлення історії глянцю» була книжка: Bohdan Skaradzinski, «Polskie lata 1919-1920», обговоренню якої Гедройц присвятив довгу рецензію, написану близьким до нього щодо поглядів Мечиславом Прушиньським (№ 114). Редактор «Культури» також безсумнівно поділяв думку Юліуша Мєршецького, що «Тисячолітній політичний баланс Польщі – негативний [...] Ми до того ж втратили історичний сенс польської державності». *Dialog polsko-niemiecki w swietle dokumentow koscielnych. Paris, 1966. Wmyn. C.7.*

Через десять років після виходу першого номеру «Історичних зошитів» з періодичністю один раз на півроку Гедройц написав мені (12 листопада 1972 року):

«Я наважився на божеський крок і з нового року перетворюю “Зошити” на квартальник. Тому буду Вам вдячний за будь-які ідеї щодо тем і співробітників. Роздумую, чи було б доцільно давати бібліографію історичних книжок, що з’являються в Польщі та на Заході. У всякому разі французькі я міг би легко підготувати. Якщо ж ідеться про англійські, то я хотів би просити Вашої допомоги. Звичайно, йдеться про найбільш вагомні книжки, що стосуються безпосередньо чи опосередковано Польщі чи загалом Сх. [ідної] Європи».

«Історичні зошити» зосереджувалися також і на найновішій історії, що охоплювала і ПНР. Їхнє графічне опрацювання, відсутність усталених правил цитування, розміру статей, а часто й досить публіцистичний стиль викладу надавав їм своєрідного характеру. Гедройц відкидав критику стосовно того, що «Зошити» не є, беручи *stricte* (в точному значенні слова), науковим виданням, зауважуючи, що він сам є аматором і приділяє увагу тому, щоб документи, які він публікує, подавались у «цікавій формі». У постійному пошукові матеріалів «мені йдеться просто про те, щоб зафіксувати речі, малознані в Польщі. І тут представлено речі від великих до дрібних». Прагне при цьому «виробити для себе об’єктивну, наскільки це можливо, об’єктивну картину, щоб можна було з цього зробити певні висновки^{10*}».

«Історичні зошити» вийшли на кін, оприлюднюючи в першому номері текст невідомого *expose* (публічного викриття) прем’єра Арцішевського, спогади про Александра Ледницького, а також повідомлення Вацлава Єнджеєвича про Фонд національного захисту й полковника Міткевича про Варшавське повстання. Вміщено також було покажчик до «Найновішої політичної історії» Побога-Маліновського. Це напевно було дуже корисно, бо його томи вийшли у світ без покажчика, та водночас в історичній періодиці цього зазвичай не роблять. Ота «нетиповість» потім ще неодноразово повторювалась у наступних «Зошитах».

^{10*} *Na osobnej wyspie czy wsrod innych narodow. O historii Polski i o swoich zainteresowaniach historia, o polskich historykach i politykach mowi Jerzy Giedroyc. Wiadomosci historyczne, 1/ styczen luty 1997.*

Приймаючи певну структуру друкованих матеріалів, тобто, заповідаючи певні підрозділи: повідомлення, документи, розвідки, рецензії, бібліографію та листи до редакції, «Зошити» не дотримувалися докладно цієї схеми. У багатьох номерах відбувалися зміни. У номері 4 запроваджено рубрику «Чужими очима» і продовжено її в наступному номері. У ній було вміщено загалом цікаву розповідь українця про Варшавське повстання. Ця рубрика з'являлася періодично, приміром, у номерах 15, 19, 23, 33, 35. У кількох номерах виокремлювалися підрозділи «Період незалежності» й «Остання війна», де вміщувано повідомлення чи спогади. Часом з'являлася «Хроніка», бібліографія і довгі статті-рецензії. 1996 року вперше включено список «Видавничих новин» (інколи під назвою «Надіслані книжки»). Підрозділ «Крихти історії» виник відносно пізно і з плином часу з'являвся дедалі частіше. Певний виняток становили: «Біографічний словник жертв терору ПНР», що стосувався переслідувань «людовців» і членів ППС (Польської партії соціалістичної), «Календар подій літа 1980» (№ 60), а також хронологія криз 1953–1980 років (№ 66). У деяких номерах з'являвся підрозділ «Сусіди» чи «Україніка». Певним *novum* (новинкою) була анкета, проведена серед працівників довоєнного Міністерства закордонних справ, які жили на Заході (№№ 35 і 38). Вона викликала коментар-доповнення Домана Рогойського в номері 49 і додаткове пояснення в номері 51. Почавши з четвертого номеру, Гедройц вміщував у «Зошитах» листи, а згодом – і певну кількість полеміки, яка була досить гострою, приміром, між ендецьким діячем Тадеушем Василевським і Вацлавом Ледніцьким чи між групою письменників з ПНР і Яном Новаком. Полеміка розросталася, формуючи окремий підрозділ. З політичних причин вміщувалися давніші висловлювання Генрика Яблонського і Чеслава Бобровського про Пілсудського або «У плебанії у Вишкові» Жеромського.

Зміст публікацій з плином часу змінювався, і матеріал вже торкався майже поточної тематики. Щоразу частіше з'являлися документи, які стосувалися ПНР, а згодом – антикомуністичного підпілля, вони передруковувалися чи передавалися в Мезон-Ляфіт найрізноманітнішими шляхами. Туди доходять, особливо в пізніші роки, статті, написані в Польщі, на зразок повідомлень або міркувань на поточні теми, приміром Марка Едельмана

чи Адама Міхніка. Це могли бути також «передруки» з оригіналів, що потрапили через треті руки або видавалися для внутрішнього користування.

Публікуючи різноманітні документи ПНР, «Історичні зошити» 1979 року оприлюднили також заяву підпільного Польського незалежницького порозуміння (№ 47). Того ж року в «Зошитах» з'явилася стаття Стефана Кіселевського про церкву і державу в ПНР, перед тим (№ 34 за 1975 рік) Кісель написав лист до редакції. У той час він вже очевидно функціонував на «божєвільних документах». Раніше, ще 1966 року, до «Зошитів» наважився написати з Польщі Цат-Мацкевич. На наступний текст, надісланий відкрито – Владислава Бартошевського, – треба було чекати до 1984 року (№ 70). Звичайно, з'являлися матеріали, підписані ініціалами чи псевдонімами (напр. Z – Анджей Фрішке, Наталія Нарушевич – Лешек Мочульський). У 1989 році варшавський історик Марія Турлєйська оприлюднила (№ 88) певну сенсацію, а саме, що три довгих документи, які описували механізм терору в 1947–1955 роках і були надруковані в «Зошитах» п'ятьма роками раніше (№ 67), вона отримала для цієї мети від Владислава Гомулки.

Крім матеріалів, що стосувалися ПНР, Гедройц оприлюднював і статті на чехословацькі й литовські теми. Інколи передруковувалась якась російська стаття, приміром маршала Баграмяна або Лебеда (№№ 57 і 117), французька (Лалой, № 65). Часом з'являлися радше неочікувані тексти, приміром опубліковані Гедройцем (певно, трохи лукаво) списки отриманих офіцерських, а потім генеральських звань у польських Збройних силах у післявоєнні роки в еміграції (№№ 16 і 58). Не зустрічалася раніше й така форма, як інтерв'ю-розмови, що їх важко кваліфікувати як документи, з українським ученим Омеляном Пріцаком (№ 65), з істориками Норманом Дейвісом (№ 68), Данієлем Бовуа (№ 85) і Вацлавом Єнджевичем (№ 73). Інтерв'ю обсягом у дев'яносто сторінок із Адамом Беньом (№ 87) мало б фігурувати серед документів. Доволі специфічною серією розмов (№ 88) був обмін думками між Романом Шпорлюком і Вандичем на польсько-українські теми та започаткована рубрика «Інтерв'ю "Історичних зошитів"». У ній було вміщено розмови з багатьма офіцерами військового флоту Республіки Польщі, які взяв Й. К. Заводний. Інтерв'ю є й у номері 93, інколи вони трапляються й у пізніших

номерах. У номері 102 з'явився підрозділ «Постаті»; в 103 «Вільна трибуна» і «Полеміка».

У той час, коли структура кожного номеру з необхідності була різною, особливо на початковій стадії, обсяг статей коливався між кількома й десятками сторінок. Деякі друкувалися по частинах (прим. сенатора Келбаха про повстання уряду Сікорського й кризу 1940 року, № 7–8, чи спогади Станіслава Кота, № 11–14). З'являлися розвідки обсягом понад сто сторінок, що нагадували книжки включно з покажчиком. Першою була «Польсько-російська *entente cordiale*» Вацлава Ледницького (№ 10) і набагато пізніше «Август Залеський – міністр закордонних справ РП 1926–1932 у світлі спогадів і документів» Вандича (№ 52). Майже двісті сторінок було у спогадах Казімежа Пужака (№ 41), які дісталися Заходу; близько ста п'ятдесяти – в частинах – щоденника Генрика Юзевського (№ 59) і щоденника генерала Тадеуша Маліновського про вересневу кампанію (№ 62). Дуже великим, друківаним у трьох номерах «Зошитів», був пристрасний аналіз-звинувачення генерала Ізидора Модельського щодо причин поразки у вересні 1939 р. (№ 93–95). Типовим джерелом виглядав робочий щоденник Євгеніуша Квятковського за 1939 рік (№ 96). У пізніх сімдесятих номери 40 і 50 «Зошитів» вмішували донесення генерала Вацлава Стахевича про підготовку Польщі до війни і перебіг вересневої кампанії.

Загалом від моменту, коли «Історичні зошити» стали кварталником, у них були такі підрозділи: документи, полеміка та листи, донесення й спогади, а також дедалі більша кількість розвідок і інтерв'ю. Персично в номері було від кільканадцяти до двадцяти кількох авторів. Звичайно, коли з'являлася розвідка на сто сторінок (прим. про вбивство Перацького, № 25, або Єнджеєвича про Пілсудського в Японії, № 27), це число зменшувалося. Починаючи з 1974 року з'являлися замітки про померлих, переважно, однак не лише істориків.

Власне наукові розвідки, що спиралися на джерела й мали науковий апарат, були відносно нечисленними, особливо в перший період. До найраніших належали: моя стаття про польсько-українське співробітництво в 1919–1920 роках, Т. Новацького про Польську народну армію, М. Млотка про Карпатську бригаду, З. С. Семашка про Ретінгера та Анни М. Ценчали про британську політику стосовно відродження

Польщі (№ 16). Більшість «Історичних зошитів» наповнювали донесення, написані з позиції очевидців подій і документи.

Статті, документи чи рецензії, що стосувалися періоду поділів Польщі, були нечастими. Передрук відречення Яна Казимира (№ 101), повного тексту Тарговицької конфедерації (№ 66) був пов'язаний із сучаснішими матеріалами. Менш обгрунтованою виглядала публікація листа періоду повстання Костюшка (№ 100); інший лист цього ж періоду був помилково приписаний Станіславу Августу (№ 107). Розвідка Міхала Гедройца «Християнізація Литви» (№ 80) виходила за хронологічні рамки, прийняті в «Зошитах». Так само не зовсім пасували до тематики «Зошитів» рецензії на книжки, що торкались історії Візантії та слов'ян (№ 101) або слов'янського обряду в стародавній Польщі (№ 103).

У зв'язку з дискусією про східну політику Польщі «Історичні зошити» друкували старі інтерв'ю (опубліковані в «Бунті молодих» у тридцятих роках) із Станіславом Грабським і Александром Ладосем (№ 36), з контроверсійним істориком професором Ольгердом Гуркою (№ 45) або з митрополитом Андреем Шептицьким (№ 71).

Нетиповим (якщо цей прикметник взагалі можна застосувати до «Історичних зошитів») був, наприклад, номер 53, що розпочинався заявою редакції про наступне видання «Історії Польщі» Павла Заремби. У номері було вміщено загальні міркування про нашу історію під різними кутами зору, серед них – і авторів із Польщі (які писали під псевдонімами або матеріали друкувалися без їхнього відома). Цінною була розвідка видатного варшавського історика Тадеуша Лепковського «Думки про історію Польщі та поляків» (№ 68). «Історичні зошити» інколи друкували й статті чи рецензії, заборонені в Польщі цензурою – приміром, нотатки Адама Кшижановського про західну історіографію (№ 22).

Коли на Заході з'явилася так звана післяберезнева еміграція, Гедройц почав друкувати праці таких істориків як Й. Левандовський, П. Кожец, Л. Доброшицький, трохи пізніше – Е. Галич. Їхня присутність позначилася новими дискусіями про історіографію в Польщі. З еміграції, пов'язаній із «Солидарністю», більшість писала радше для «Культури», а не для «Історичних зошитів».

Занепад комунізму, звичайно, створив нову ситуацію. Дедалі частіше з'являлися статті, що надсилали з Польщі й колишні вищі посадовці, й історики, особливо середнього та молодшого покоління, такі як Пачковський чи Фрішке. Деякі тексти були швидше політичними роздумами, ніж історичними статтями (напр. Яцска Тшнадла, № 91). Інші були великою мірою публіцистичними, як «Урок історії» (№ 97), або нагадували репортаж, як *«Israel is a real thing»* (№ 99). Дуже цікавими були взагалі-то надто різні спогади генералів Гібнера та Куропеського (останні стосувалися подій 1939 року). Найсенсаційнішою була поява на шпальтах «Зошитів» генерала Ярузельського (№ 126). У номерах 102 і 103 було вже чотири чи п'ять прізвищ «краян» із Польщі – не всі я зумів ідентифікувати, у номері 110, мабуть, більшість авторів була з Польщі. Збільшувалася кількість інформації про з'їзди та наукові конференції в Польщі або ті, що були пов'язані з Польщею. Близько п'ятдесяти сторінок мав звіт про конференцію, яка відбулася 18 грудня 1999 року в Парижі – «Яка Польща? Місія "Культури"».

Серйозну частку обсягу «Зошитів» займали рецензії. У листах, які я одержував, Гедройц наголошував на їхньому значенні й водночас постійно скаржився на труднощі в отриманні їх. «Я шукаю рецензента, – писав він 31 травня 1976 року, – що, як Вам відомо, за нашої еміграційної убогості дуже нелегко». Ситуація не поліпшилася, бо через кілька років у листі від 22 вересня 1980 року фігурує вираз «страшний клопіт із рецензентами», а 12 червня 1981 року читаємо: «З рецензіями повна катастрофа». Майже в кожному листі до мене було прохання про написання рецензії. Я часто не мігусе охопити, тож впровадив короткі огляди книжок – це займало менше часу, ніж стандартні рецензії – під назвою «Нові книжки» (почавши від № 54 за 1980 рік). Надруковано було десь кільканадцять оглядів. Рецензувалися також періодичні видання, приміром «Antemurale» чи «Teki Historyczne» (№ 112). Вагомою була обсягова стаття М. А. Супрунюка «Еміграційна бібліографія» (№ 119).

Різноманітна тематика вміщуваних у «Зошитів» розвідок, спогадів і документів була надзвичайна^{11*}.

Гадаю, не помилюся, сказавши, що ніщо насправді вартісне, важливе чи спірне не було чуже «Зошитам». Тут виявлявся

^{11*} Повну картину бас розділ «Класифікація вмісту» в «Бібліографії» Й. Кравчика та Й. Шиманського, *op. cit.*

надзвичайний редакторський талант Єжи Гедройца та його чуття на проблеми.

На шпальтах «Зошитів» відродилася полеміка щодо польсько-більшовицької війни; Варшавської битви й Ризького трактату: постійно поновлювалися дискусій про причини поразки у вересні 1939 р.; піднімалося питання масового вбивства офіцерів у Катині; польського внеску в Другу світову війну (машина Енігма); не уникали в редакції й більш спірних тем, приміром, ліквідація РСЗ на Заході чи геть дражливих – депортації німців із Польщі, акція «Вісла», єврейське питання чи, зрештою, так звана справа Берга. Розуміючи значущість релігійної тематики в Польщі, «Зошити» вміщували часом проповіді або промови кардиналів: Вишинського, Гульбінювича та Войтили (№ 74, 75). Розглядалися питання польсько-українських (наприклад, чудова стаття Будуровича, № 66), польсько-литовських (особливо близьких серцю Гедройца), трохи рідше – чеських і західних відносин. Польсько-французьким відносинам чимало розвідок і документів присвятив Вирва.

Так само, якщо йтиметься про авторів, прізвища яких з'являлись у «Зошитах», помітний дуже широкий спектр, що представляє еміграційну еліту: політичну, дипломатичну, військову, публіцистичну. Назвімо для прикладу такі прізвища як сенатори Кательбах, Заремба, Цьолкош, Корбоньський, Меджинський, генерали Токажевський-Карашевич, Яклич і Стахевич, полковник Міткевич, послы Лукашевич, Дриммер, Ян Новак. Про багатьох інших я вже згадував раніше. Серед духовних осіб є єпископ Весолій, священники Цегелко, Скальський, Клуз, Свіртонь і Рижко. Насправді легше було б перелічити видатних осіб, які не писали для «Історичних зошитів», ніж усіх тих, чії розвідки, спогади, щоденники й полемічні виступи можна зустріти на цих шпальтах.

Як я вже згадував, серед авторів професійні історики безсумнівно становили меншість. Зі старшого покоління лише Побуг-Маліновський, Сукенницький і частково Кукель займалися найновішою історією і виступали в «Зошитах». Ті з молодших, хто викладав у західних університетах, публікували праці переважно англійською чи французькою, бо такі публікації мали вплив на їхню наукову кар'єру. Не залишалось у них забагато часу, щоб писати польською. Проте їхня присутність в «Зошитах» підвищувала фаховий рівень розвідок чи документів, які вони

оприлюднювали. Поряд із ними слід звернути увагу на внесок істориків, які з певних причин не були викладачами, істориків-аматорів, які в похилих роках стали адептами Кліо або тих, яких досвід Другої світової війни схилив до досліджень найновішої історії.

Серед істориків, прізвища яких з'являлися найчастіше, перелічимо в хронологічному порядку такі: Цехановський і Вандич, почавши з № 3, Єнджеєвич з № 4, З. С. Семашко з № 6. Ценьчала з № 14, Гарлінський з № 14, Сукенницький з № 17, Вирва з № 26. Звичайно, те, наскільки часто тексти певного автора з'являються в часописі, не може бути єдиним мірилом якості чи вагомості публікацій.

Як ми вже згадували, з роками долучаються нові емігранти: після 1968 року такі як Левандовський, Кожец і Галич, пізніше – Кишиштоф Пом'ян, а згодом ціла плеяда істориків з Польщі (декто з них раніше писав під псевдонімом) – Хлебовський, Хвальба, Дроздовський, Ебергарт, Ессен, Лоек, Фрішке, Гарлицький, М.К. Каміньський, Косуй, Лапос, Лоссовський, Модзелевський, Мотика, Анджей Новак, Пачковський, Томашевський, Загаєвський. І тут я знову не хотів би оцінювати внесок кожного.

Авторів не польського походження, які писали для «Історичних зошитів» було небагато, наприклад, індус Райна чи угорець Гоморі, українець Богдан Осадчук, японець Ватанаба. Додамо ще передруки, переклади чи розмови або інтерв'ю з істориками інших національностей.

Отже, як виглядатиме сорокарічний підсумок «Зошитів»? Почавши від критики, «Зошитами» відразу закидали мало-професійну форму публікацій. Розвідки та документи часто з'являлися без відповідного наукового апарату й часом мали публіцистичний характер. Межі між спогадами й розвідкою бували несталі, не завжди було зрозуміло, що охоплює підрозділ «Крихти історії». Рецензії могли бути надруковані на місці, призначеному зазвичай для статей, а інколи листи опинялись у «Крихах».

Частково ця критика була слушною, проте той факт, що Гедройц не накладав певний видавничих форм надісланим текстам (розмір, коментарі, система цитування тощо) виникав частково тому, що «Історичні зошити» були часописом *sui generis* (своєрідним), а не стандартним фаховим виданням. Різноманітність матеріалів і характер дописувачів – видатних політиків,

військових, істориків, таких, наприклад, як генерал Кукель, Станіслав Кот, Єнджевич, професор Сукенніцький – також утруднювали дотримання «наукової дисципліни». Навіть більше, Гедройц друкував матеріали, як тільки міг їх здобути, наполягаючи, прохаючи й заохочуючи.

«Зошити», за його словами,

«[...] залучали до співпраці нову автуру тільки в останній час. Доти я публікував матеріали, які добувалися, де тільки можна^{12*}».

Тож нічого дивного, що склалося враження, за зауваженням Пачковського, ніби «Зошити» радше пливуть за течією – за потоком надісланих текстів, – аніж вказують певний напрямок або напрямки. Не забуваймо при цьому, що їх видавили без звичайної редакційно-секретарсько-адміністративної бази, а «редакція» означало: Єжи Гедройц.

Гедройц наголошував на тому, що не вдавався до цензури й насправді друкував статті, які віддзеркалювали різні, часом протилежні, погляди. Однак знову варто повторити думку Пачковського, що «Історичні зошити», які до певної міри були продовженням довоєнних часописів «Бунт молодих» і «Політика», мали власне обличчя. Ключовими були такі поняття як незалежність і державність, а також ліберальний світогляд і ментальність, дуже далека від націоналізму. Незалежність була відновлена 1989 року, хоча Третя Річ Посполита (Респ. Польща) у багатьох своїх проявах не була такою, за яку боролися Гедройц і «Культура». У своєму заповіті Гедройц висловлював бажання, щоб «Зошити» виходили й надалі, привертаючи увагу до важливості деміфологізованої історії у вихованні громадян. Гедройц казав: «Мені здається, що “Зошити” справили певний вплив на польську історіографію^{13*}». Чи мав він слушність?

Чи подальше існування «Зошитів» є обґрунтоване нині, коли історична наука в Польщі може розвиватися вільно, а відверті дискусії з критичними акцентами, що зачіпають найдражливіші теми, є жвавими й помітними? На це питання нелегко відповісти.

^{12*} *Autobiografia na cztery ręce.* – S. 199. Чи відкидав Гедройц якісь статті, мені невідомо, а така інформація дала б певне розуміння намірів редактора. Публічно він повідомив тільки про один випадок стосовно генерала Соснковського: «У друкуванні відмовлено» («Історичні зошити», № 109).

^{13*} *Autobiografia na cztery ręce.* – S. 199.

Однак своєрідний характер і стиль «Зошитів», якщо їх вдасться зберегти після відходу редактора Гедройца, а «Історичні зошити» – це був саме він, є причиною того, що серед різноманіття сучасних польських періодичних видань і досі є для них місце. Часопис, присвячений дослідженням і описам найновішої історії Польщі та її місця в Європі, завжди відкритий і завжди в пошуках істини, часопис, який визнає, що історичний процес рухається багатьма шляхами – цей часопис, роль як вільна закордонна трибуна, і нині має відігравати свою роль.